

CIVIL SZERVEZETEK ÉS MŰVELŐDÉSI HÁZAK*

Az 1980-as évek elején-közepén, a civil szervezetek egyre szabadabb alakulásának időszakában a művelődési házak nem csak otthont, infrastruktúrát nyújtottak e szerveződések számára, de jelentős fejlesztő tevékenységükkel elősegítették alakulásukat, működésük kialakítását és megerősödésüket, stabilizálódásukat. Előfordult ugyan az is, hogy a helyi művelődési otthon tevékenységével kapcsolatos elégedetlenség motiválta az egyesületek létrejöttét. A valamivel-valamivel szembeni öndefiníálás azonban a legtöbbször a közös tanácsai rendszert érintette, főként az ún. társközségek részéről.

A civil szervezetek számának gyarapodásával, tevékenységük kibontakozásával és differenciálódásával, specializálódásával – a pozitív együttműködés dominanciája mellett – fölerősödtek a „művelődési ház kontra egyesület” jelenségek. Ennek a legfontosabb motiváló tényezői:

– A nyugati civil szervezeti mezőtől eltérően, ahol a jószolgálati-karitatív típusú szervezetek vannak számbeli fölényben, a magyar civil mezőben a kulturális-művelődési szerepkört vállaló vagy igénylő szervezetek viszik a prímet.

– A gyarapodó szervezetek önmegfogalmazásuk során óhatatlanul viszonyítási pontként kezelték a művelődési otthonokat, s fogalmaztak meg velük szemben több, hol jogos, hol alaptalan kritikát. Az itt-ott kialakult vitákban, feszültséghelyzetekben a kompetencia és az alkalmasság kérdése került a középpontba. A civil szervezetek a rugalmasságot, a nagyobb fokú érzékenységet kérték számon az intézményeken, míg ez utóbbiak a szakmai megalapozottságot, az átgondoltságot, a profizmust hiányolták.

– A civil szervezetek számának gyors gyarapodásával, finanszírozási igényük kinyilvánításával és megnövekedésével párhuzamosan egyre inkább szűkülni látszottak a kulturális, művelődési házi tevékenységek pénzeszközei. A források, az elosztható pénzeszközök szűkülésével a kulturális mező szereplői érdeklentébe kerültek. (Jellemző és gyakori szlogenje e helyzetnek „az erők és erőforrások szétforgácsolása”).

– Ugyanakkor az államszocialista berendezkedés föllazulásával, a demokratikus igények és elemek jelentkezésével párhuzamosan természetes módon fölerősödtek azok a törekvések, amelyek a civil társadalom, a civil szervezeti mező mielőbbi kiépülése érdekében egyetlen lehetséges és autentikus formaként ismerték el ezeket, s velük szemben megkérdőjelezték az intézmények létét, hasznosságát, létjogosultságát. Az intézményeket erőteljes, a legtöbbször azonban átgondolatlan kritika érte szakmai és igazgatási területről, majd a rendszerváltás időszakában a politikai szférából is.

A rendszerváltás után, polgári demokráciánk első négy évében a létüket fenyegetve érző művelődési otthonok szükségessége mellett voksoit az önkormányzatok és a helyi lakosság többsége. A politikai szféra túlzó és ideológiai töltetű véleményei is módosultak. A civil szervezetek és az intézmények viszonyában – bár korántsem tűntek el az időről-időre fölbukkanó feszültségelemek – együttélési, együttműködési modellek, technikák körvonalazódtak. A helyi társadalmak üzemében „lakosság – nonprofit szervezetek – települési önkormányzat – intézmények” viszonyrendszerében tárgyalható e modellek. Természetesen egy-egy jelenség fölfejtéséhez más elemeket is

szükségszerűen be kell vonni, pl. szponzori szféra, országos forráselosztók.

1) A *települési önkormányzatok és a nonprofit szerveződések* önkormányzatisággal rendelkeznek, míg az intézmények döntően helyi alkuk, pozíciók, aspirációk függvényében többkevesebb intézményi-szakmai önállósággal bírnak, de nem rendelkeznek önkormányzatisággal. A nonprofit szervezet mint önkormányzó civiltársadalmi alakulat elvileg kontrolljogokkal rendelkezik a települési önkormányzat irányában. Ugyanakkor azonban ellenőrzési jogait szűkíti, hogy fejletlensége és erőtlensége miatt fokozottan kényszerül támaszkodni a települési önkormányzat jóindulatára. Időnként a civil szervezet sajátosan kevert önkormányzati+intézményi szerepkörben lép föl, hiszen ritkán hozza létre önálló szervezetként intézményét. (Pl. a legtöbb alapítványi iskola esetében az alapítvány azonos az intézménnyel, önmaga az iskola is, tőle önálló jogi személyként nem különül el).

2) A *települési önkormányzat* egyrészt főntartói viszonyban áll az *intézménnyel*, másrészt mint általános helyi döntéshozó és koncepcióalkotó meghatározza azokat a települési szintű célokat, feladatokat, amelyek megvalósítása érdekében együttműködést kíván meg intézményeitől. Elvileg az intézmények életébe, működésébe csak a számára legfontosabb kérdésekben szól bele. Ezek:

– Mekkora az önkormányzati támogatás? Mire ad és mire nem? Mennyire szabályszerű a támogatás fölhasználása?

– Ki a vezető, milyen a vezetői koncepció?

– Néhány konkrét elvárás, feladatot is megfogalmaz.

Ezen túl azonban a helyi alkupozíciókon, erőviszonyokon múlik, hogy milyen mértékű a beleszólás az intézmények működésébe. Esetenként az önkormányzat bizottságai vonzódnak a kézivezérlés módszereihez. A viszonyrendszerben az intézmények is elvárásokat fogalmaznak meg az önkormányzat felé.

3) *Intézmény és civil szervezet* együttműködését az együttélés, az integráció foka szerint modellezhetjük. A leggyakoribb modellek:

a) Az intézménnyel szoros, direkt módon együttélő szervezetek is több csoportra különülnek el:

– Az intézmény hozott (vagy külső szervvel hozatott) létre olyan civil szervezetet, amely magát az intézményt, az intézményi tevékenységet támogatja (pl. alapítvány a művelődési házért). E szervezetek funkciójuk révén „félcivil” jellegűeknek minősíthetők, testületeik összetételében is a legtöbbször intézményi vagy az intézményhez elkötelezett személyek jelennek meg. Létük, szolgálatuk egyre inkább nélkülözhetetlen az intézmények számára. Kölcsönösen és direkt módon egymásra utaltak. Ebben az esetben a civil szervezet léte is csak addig tart, addig jogosult, amíg az intézmény is létezik.

– Sajátos együttélés, amikor a művelődési ház pl. amatőr művészeti közösséget működtet, tart fenn, s e közösség szolgálatára jön létre civil szervezet. Ilyenkor általában a testületi összetétel már kibővül (nem csak intézményi személyekből áll), ugyanakkor specializálódik is az adott tevékenység szakembereire. A közösség érdekeltsége már nem csupán a tág intézményi keretben jelenik meg, de saját érdekeltséget is teremt. A művelődési ház helyzetétől, a közösséghez való

* Következő számunkban – mely a művelődési intézményekkel és a civil szervezetekkel foglalkozik, s melybe várjuk írásait – közöljük a szerző *Zalai civil állapotok* című munkáját.

viszonyától függ, hogy ezt az anyagiakban is megnyilvánuló különöndeket hogyan, milyen módon, mennyire képes tolerálni.

– A „közös fenntartás” egyik válfaja, amikor a művelődési ház saját csoportjának ismeri el az egyesületi közösséget, ill. az általa végzett, szorgalmazott tevékenységet. A finanszírozás közös, a szakmai munka szervezése, irányítása pedig általában egyesületi kézben van, kisebb-nagyobb intézményi segítség mellett.

– A 80-as évek végén hol szakmai meggyőződésből, hol taktikai megfontolásból az intézmények egy része szervezeti egységeiből, amatőr művészeti csoportjaiból – akkor is, ha akarták és fölkészültek voltak rá, akkor is, ha nem – egyesületeket hozott létre. E „civilisé” tett közösségek kisebb része később földadta önállóságát, és az intézmény csoportjaként kereste zavartalan és véleményük szerint garantáltabb működési lehetőségét. Más részük önálló jogi személyként szoros integrációban működik tovább az intézménnyel. Esetenként sajátos módon többé-kevésbé tisztázott személyi átfüggések is megvalósulnak. Pl. az intézmény biztosítja az egyesületet szolgáló státust, de a státusszal kapcsolatos elvárásoknak a betöltő személy már az egyesület felé tesz eleget. Vagy az intézmény kijelöli munkatársai közül a civil szervezettel foglalkozó, azt segítő személyt.

– Ma még elszórtan jelentkezik az a megoldás, amikor a civil szervezet veszi saját működtetésébe, fenntartásába a művelődési otthont (az önkormányzati támogatásokról ekkor sem mondhat le), vagy éppen intézményt alakít, alapít. E megoldás csak akkor lehet pozitív, ha a szervezetnek elég ereje van alkalmazott(ak) eltartására, ill. ha speciális jellege nem szűkíti le az intézmény tevékenységét.

b) Az integráció lazább fokán helyezkednek el azok az esetek, amikor az intézmény huzamosan infrastruktúrát, működési föltételt, ill. szakmaiságát biztosítja a civil szervezetek számára. Ezt teheti önmaga elhatározásából, ill. önkormányzati elvárás alapján.

A működésbiztosítás szempontjából többféle megoldással találkozunk:

– a civil szervezet teljesen ingyenesen, mintegy alanyi jogon használja az infrastruktúrát,

– természetbeni vizontszolgáltatást ad (pl. műsort ad, programot szervez),

– pénzügyet szerepel az aktusban.

Mindegyik formánál messze elmarad a vizontszolgáltatás a nyújtott értéktől. Az intézmények ily módon igen jelentős támogatást adnak e szervezetek működéséhez, anélkül azonban, hogy ennek fejében adókedvezményeket vehetnének igénybe. Az integráció e fokán álló kapcsolatok számos elvi és napi gyakorlati problémát vetnek föl. A nonprofit szervezetek gyarapodásával elvileg is fölmerül a kérdés: a sok közösség közül melyek kaphatják meg az intézményi infrastruktúra-használat jogát, s melyek nem. Ez hamar átfordul az érdekesség kérdésebe: ki érdemes rá, s ki nem? Csak hogy mik az érdekesség kiérdemlésének kritériumai? Sokszor az ún. szakmaiságra, szakmaközelségére hivatkozunk. Tehát a táncgyüleket beengedjük, a más típusút nem. Ez a megoldás már eleve erősen kérdéses. Ugyanakkor sokszor néptáncos, társastáncos és jazz-ballett egyesületi csoport között kellene választanunk. Ez a probléma tovább fog élni, hiszen elméleti megfontolások alapján belátható, hogy ma még sem számában, sem működésében nem optimális a civil szektor fejlettsége. Ugyancsak elméleti kérdésfölvetés az, hogy egyes szervezetek nem

„vállalják-e túl” magukat a kapott előjog hatására. Saját szervezeti, strukturális, fejlődési, fölkészültségbeli, anyagi állapotukat nem előzik-e meg oly módon, hogy az negatívan hathat vissza magára a szervezetre?

Az intézmény kötelezése az önkormányzat által valamely civil szervezet kiszolgáltatására fölvehetné az intézményi önállóság problémáját. Ez azonban általában nem jelenik meg, hiszen az intézmény is elkötelezett a civil szféra fejlesztése iránt. Sokkal gyakoribb az a gond, hogy az intézményt ingyenesen vagy jelképes ellenszolgáltatás fejében használható szervezet és tagjai számára hiányzik a közvetlen érdekelttség az épület, a berendezések, az eszközök állagának megóvására, a racionálisan takarékos működésre. Ugyancsak problémákat szül a szervezetek együttélésében az eltérő struktúra és működési mód. Az intézmény munkatervre és költségvetésre figyelő, előretervező, –szervező, havi és napi programokra bontott rendszerében zavart okoz a civil szervezet sokkal kötetlenebb, spontánabb, gyorsan alakuló, módosuló, általában igen rövid távon szervező-tervező működése. Ugyanez jelentkezik a gazdasági-pénzügyes munkában, ha az intézmény „bevállalja” a civil szervezet pénzügyeinek kezelését, könyvelését. A civil szervezet erősödése, tevékenységének bővülése természetesen hely-, eszköz- stb. igényét megnöveli, a stabil, állandó helyiségek használata is szükségessé válik. Erőteljesebb érdekütközésre is sor kerül abban az esetben, amikor a civil szervezet a számára ingyenesen vagy kedvezményesen jutott infrastruktúrán, infrastruktúrával vállalkozik, bevételt termel. Érthető, hiszen az intézményekkel szemben egyre nagyobb a bevételek termelésére a fenntartói elvárás. Az önkormányzatok jelentős részének pénzügyi gondjai is mind fontosabbá teszik az intézmény számára a bevételtermelést. Sok esetben ez az ellehetlenülés elkertülésének legfőbb eszköze.

c) Lazább integrációs fokon az intézmények esetenként nyújtanak szakmai vagy infrastrukturális szolgáltatást, lehetőséget a civil szervezeteknek – ingyenesen, kedvezményesen, ritka esetben piaci áron.

d) Nem nevezhető már integrációs kapcsolatnak az intézmények és az országos forráselosztó civil vagy civilisé tett szervezetek viszonya. A pályázati források koncentrációja egyre inkább azt a helyzetet alakíthatja ki, hogy a fenntartó helyi önkormányzat, a helyi lakosság és a helyi szakmai kompetencia helyett távoli döntéshozók, forrásbirtokosok határozzák meg – közvetve, de eredményesen – a helyben végezhető tevékenységeket, legalábbis jelentős részüket.

Számos további kérdést vet föl civil szervezet és intézmény viszonya. Ilyen pl. a civil társadalom szervezetfejlesztése, annak módszerei, szolgálata. Érdemes lenne körbejárni az intézményi dolgozók személyes, ill. az intézmények szervezeti tagsági részvételét a civil, nonprofit formákban. E formák gyarapodása számos megfontolással, következménnyel jár(hat) az intézményi szférára is (pl. közalapítvány, kamara, közhasznú társaság, önkéntes biztosító pénztár).

Összegzésként elmondható, hogy hosszabb távon kölcsönös érdek a civil szervezeti és az intézményi szféra együttműködése, integrációs-fokok erősödése. A kölcsönös előnyök alapján történő korrekt, a külön szervezeti érdekeket figyelembe vevő, elismerő, egyeztető eljárás lehet csak célravezető. A napi, rövid távú feszültségek természetesen és föloldhatók. Annál is inkább, mivel az intézménynek és a civil szervezetnek egyaránt az a végső kiindulópontja: mi a jó, a megfelelő, a hasznos a helyi társadalomnak.

